

II

STUDIJE I ČLANCI

Nebojša Grubor

HAJDEGEROVA EGZISTENCIJELNA LOGIKA IZ RANIH FRAJBURŠKIH PREDAVANJA

SAŽETAK

Prvi deo članka posvećen je Hajdegerovom tumačenju tradicionalnog pojma logike kao školske filozofske discipline i Hajdegerovom utemeljenju produktivne filozofske logike na način kako je to objašnjeno u Hajdegerovim predavanjima *Logika. Pitanje o istini* (1925) i *Bivstvovanju i vremenu* (1927). U drugom delu članka se eksplicira Hajdegerova ideja egzistencijelne logike (*existentielle Logik*) filozofiranja koja je naznačena u ranim predavanjima *Fenomenološke interpretacije uz Aristotela* (1921/22), *Fenomenološke interpretacije izabranih Aristotelovih rasprava o ontologiji i logici* (1922) i *Ontologija. Hermeneutika faktičnosti* (1923). U članku se zastupa teza da Hajdeger pored ideje produktivne logike filozofije razvija ideju egzistencijelne logike filozofiranja koja predstavlja znanje o osnovnim filozofskim pojmovima u fazi njihovog nastanka i artikulacije. Egzistencijelna logika predstavlja pokušaj da se uspostavi kritika i kontrola nad procesom filozofiranja koji se bazira na krizi samorazumevanja ljudskog života u njegovoj faktičnosti.

KLJUČNE REČI

Martin Hajdeger, filozofska logika, egzistencijelna logika, egzistencijalno/egzistencijelno, filozofska kritika, kriza.

Uvod

U pogovoru priređivača poslednjeg Hajdegerovog (Martin Heidegger (1889-1976)) ranog frajburškog predavanja iz letnjeg semestra 1923. godine čitamo naslov „Ontologija“, pod kojim i sam Hajdeger navodi predavanja je nejasan i slučajan. Za spisak predavanja on je kao planirani kolegij najavio „logiku“, svakako u onom smislu kako je on upotrebljavao taj izraz: kao „sistematski“ uvod u tumačenje filozofskih tekstova. Morao je da promeni naslov, pošto je jedan od frajburških redovnih profesora takode najavio „logiku“, pa je rekao: „Pa, onda ontologija“ (Heidegger 1988a: 113; Hajdeger 2007: 111)¹. Mogli bismo da pomislimo da za Hajdegera nema suštinskog

¹ Rad je pisan u okviru naučno-istraživačkog projekta *Čovek i društvo u vreme krize* Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu (istraživački tim *Etika i istina u doba krize*).

značaja kako glasi naslov njegovog ciklusa predavanja i da izrazi „logika“ i „ontologija“ mogu da se međusobno menjaju bez nesporazuma u pogledu sadržaja predavanja. To naravno nije tako, ne samo za ranog, već i zrelog i poznog Hajdegera. Ipak, takvo razmišljanje u sebi sadrži zrno istine o odnosu prema „samoj stvari“ filozofije i filozofiranja – u krajnjoj liniji i logika i ontologija, ali i ostale filozofske discipline počivaju na jednoj i jedinstvenoj sistematici filozofije koje se Hajdeger suštinski drži. Ipak, Hajdegerov odnos prema logici nije ni indiferentan ni proizvoljan. Naprotiv.

Logika je disciplina koja najviše interesuje mladog Hajdegera (Heidegger 2000: 38)². Počev od jednog od njegovih prvih objavljenih radova „Novija istraživanja o logici“ (1912) (Heidegger 1978: 17–43), pa sve do poslednjih univerzitetskih predavanja *Logika. Heraklitovo učenje o logosu* (1944) (Heidegger 1987: 182–387) tema logike prožima Hajdegerovu filozofsku misao i filozofski razvoj. Najekstenzivnije se pojmom logikom bave marburška predavanja *Logika. Pitanje o istini* (1925/26) (Heidegger 1976: 1–25), ali i frajburška predavanja *Temeljni problemi metafizike* (1929/30) (Heidegger 1983: 52–56) i, već pomenuto predavanje, *Logika. Heraklitovo učenje o logosu* (1943/44) (Heidegger 1987: 182–387). Da bi se razumeo pun obima Hajdegerovog shvatanja pojma logike kao i njegova osobena ideja filozofske logike neophodno je da se uzmu u obzir rana frajburška predavanja *Fenomenološke interpretacije uz Aristotela. Uvod u fenomenološko istraživanje* (1921/22.) (Heidegger 1985), *Fenomenološke interpretacije izabranih Aristotelovih rasprava o ontologiji i logici* (1922.) (Heidegger 2005) i *Ontologija. Hermeneutika faktičnosti* (1923.) (Heidegger 1988a), kao i stavovi iz Hajdegerovog glavnog i temeljnog dela *Bivstvovanje i vreme* (1927) (Heidegger 2001).

„Hajdegerova logika“ u smislu Hajdegerovog shvatanja logike podrazumeva najpre Hajdegerovo tumačenje tradicionalne logike kao školske (filozofske) discipline, zatim razvijanje osobenog Hajdegerovog pojma produktivne filozofske logike, ali podrazumeva i jedan ne sasvim ekspliciran, ali prisutan pojam logike filozofiranja i uvoda u filozofiju koji Hajdeger naziva „egzistencijelnom logikom (*existenzielle Logik*)“ (Heidegger 1985:183). Osnovna teza koju sledimo u rada glasi: egzistencijelna logika filozofiranja predstavlja znanje o filozofskom govoru i mišljenju u stanju njihovog nastajanja. To je logika filozofiranja koje se suočava sa svojim sopstvenim pretpostavkama i pokušava da ih prisvoji. Egzistencijelna logika je logika govora u kom se artikulišu objašnjenja načina bivstvovanja onoga ko filozofira i u filozofiranju iskušava krizu sopstvenog samorazumevanja

2 „Lebenslauf (Zur Habilitation 1915)“ (Heidegger 2000: 37–39), upor. takode „Vita“ (Heidegger 2000: 42).

i načina postojanja. Egzistencijalna logika je logika započinjanja sa filozofijom i filozofiranjem. Egzistencijalna logika filozofiranja predstavlja pretpostavku, leži u osnovi i komplementarna je izvedenoj i artikuliranoj produktivnoj logici filozofije prisutnoj kod Platona, Aristotela i Kanta, ali i kod samog Hajdegera u vidu egzistencijalne analitike tubivstvovanja iz *Bivstvovanja i vremena*.

U radu ćemo najpre razmotriti način na koji Hajdeger tumači tradicionalni pojam logike kao školske filozofske discipline i na koji način formuliše zadatak produktivne filozofske logike (I), u drugom delu rada ćemo se okrenuti ideji egzistencijelne logike i pokušati da pokažemo u čemu bi trebalo videti osobeni smisao ove logike, posebno imajući u vidu Hajdegerov koncept filozofske kritike i iskustva krize čovekovog samorazumevanja, krize koja stoji u osnovi filozofiranja (II).

I. Logika kao filozofska disciplina i produktivna filozofska logika

Tradicionalna grčka podela filozofije na logiku, fiziku i etiku merodavna je za Hajdegera (Heidegger 1976: 1–5; Heidegger 1983: 52–56; Heidegger 1987: 202–207; upor. Grubor 2005: 79–83). Ova u osnovi školska podela filozofije za Hajdegera nije samo horizont razumevanja svake od tri pomenute discipline (Grubor 2021b: 70, 71), već i horizont razumevanja disciplina koje se u toj podeli ne pominju kao što su metafizika ili estetika (Grubor 2021a: 419–421). Premda filozofija ne mora da bude sistem, svaka filozofija je prema svojim osnovnim intencijama sistematska (Heidegger 1988b: 51). U pogledu sistematike filozofije za Hajdegera važi isto ono što važi za Kanta: tradicionalna podela filozofije odgovara prirodi same stvari, ali joj nedostaje princip (Heidegger 1976: 4, 5; Heidegger 1987: 229; upor. Grubor 2005: 85).

„Logika“ je izraz sličan izrazima „fizika“ i „etika“. Svi izrazi potiču od odgovarajućih grčkih reči *logike*, *physike*, *ethike*. Uvek se radi o izvesnom znanju o *logos*-u, *physis*-u i *ethos*-u. Svaka od filozofskih disciplina predstavlja celovito i sistematizovano znanje (*episteme*) o određenom tematsko-predmetnom području. Fizika je znanje/nauka o području prirode shvaćene u smislu *physis*-a. Etika je znanje/nauka o području ljudskog delanja i čovekovog stanovanja u smislu *ethos*-a. Logika je znanje/nauka o čovekovom govoru u smislu *logos*-a. „Logika“ je, dakle, skraćeni izraz od *episteme logike*, znanje o *logos*-u, o govoru (*Rede*) (Heidegger 1976: 1; Heidegger 1987: 191).

U kom smislu logos označava govor, najbolje je poslušati samog Hajdegera:

Govor – ne u užem i naglašenom smislu: držati govor – nego govorenje jednog s drugim (*Miteinanderreden*) – u kom i za koji se uzajamno dela i utiče; ovo govorenje je razgovaranje jednog sa drugim (*Miteinanderbereden*) o okolnostima, prilikama, sredstvima, planovima, zadacima, odnosima, zbivanjima, sudbinama; dakle, imajući u vidu ono što je gore rečeno, razgovor jednog sa drugim o svetu i čovekovom bivstvovanju; ovo govorenje jednog sa drugim nije stalno aktuelno, a ipak govorenje je i nadalje tu ... u razgovoru sa samim sobom, i kada ne govorimo naglas ... Govorenje u ovom široko shvaćenom, prirodnom smislu je način ponašanja čoveka i to takav, da se u tom ponašanju za prirodno, prednaučno posmatranje objavljuje razlika između čoveka i drugih živih bića u svetu; ono specifično čovekovog bivstvovanja uočava se preko govora, pri čemu je za samo govorenje suštinsko, da se ono iskušava kao govorenje o nečemu – preko nečega – za drugoga. (Heidegger 1976: 2, 3)

Predmet logike kao nauke o govoru je govor/govorenje u smislu ljudskog razgovora i opštenja – u smislu komunikacije. Hajdeger unutar logike kao nauke o govoru (u širokom smislu komunikacije i prirodnog razgovora) razlikuju dva aspekta. Jedan aspekt je logika kao znanje o *govorenju o stvarima*, a drugi logika kao nauka o onome *o čemu* se govori. „Logika“ odavno označava, objašnjava Hajdeger, „nauku o tačnom mišljenju“, gde se uči o formama i pravilima mišljenja“, međutim, reč „logika“ se, upozorava Hajdeger, često upotrebljava i u značenju „to je logično“, što podrazumeva da nešto sledi iz stanja stvari i činjenica o kojima se govori (Heidegger 1987: 186). „Logika“ i „logično“ označavaju ne samo zakonitost i pravilnost mišljenja, nego i jedan proces u kom nešto tačno sledi iz neke stvari. Logika je zato i logika mišljenja (*die Logik des Denkens*) i logika stvari (*die Logik des Sachen*) (Heidegger 1987: 187). Premda je logika nauka o govoru, jeziku, logosu u širem i prirodnom smislu, ona nije nekakva gramatika, nego za svrhu ima, kao i svaka filozofska disciplina, da ono o čemu govori učini vidljivim, u ovom slučaju, govor kao govor (Heidegger 1976: 6). Međutim, ono do čega je u logici stalo jeste da se preko teme logike – govora i jezika – nešto otkriva o bivstvujućem, da se bivstvujuće otkriva u bivstvujućem svojstvenoj otkrivenosti. Logika omogućava da razumemo ljudski govor, ali prvenstveno zbog toga da bismo razumeli o čemu se u govoru govori i da bismo to o čemu se govori otkrili u njemu svojstvenoj istini tj. neskrivenosti. Logika se zato može shvatiti i kao nauka o istini odnosno o bivstvujućem u njegovoj neskrivenosti, što znači i kao ontologija uzeta u najširem smislu.

Hajdeger u tom smislu može da rezimira: „Logika proučava govor – određujuće mišljenje – ukoliko govor otkriva, tema je govor, ali govor s obzirom na istinu“ (Heidegger 1976: 7). Istina je fundamentalna tema logike. Logika, međutim, ne pita o istinitom u bilo kom smislu, o ovom ili onom istinitom, nego o istini istinitog, o onome što istinito čini istinitim (Heidegger 1976: 8). Možemo da govorimo o istini teorijskog naučnog saznanja ili o istini praktičnog promišljanja ili o religioznoj istini, ali samo ukoliko je postalo logički razumljivo: šta znači istina.

Na taj način Hajdeger je formalno skicirao zadatak filozofske logike. Filozofska logika je usmerena na razumevanje stvari u njihovoj neskrivenosti i istini, ona je suštinski i u prvom redu logika stvari (*Sachlogik*). Tradicionalna školska logika predstavlja iskorenjeni i očvrslji sadržaj izvornog postavljanja pitanja koje je još uvek bilo živo kod Platona i Aristotela i koje je u međuvremenu izgubilo svoj „produktivni karakter“ (Heidegger 1976: 13). Već u ranim frajburškim predavanjima Hajdeger ističe produktivnu crtu filozofske logike: „logika filozofije mora kao i grčka logika da bude načelno *produktivna* logika“ (Heidegger 2005: 337). Produktivno ovde znači da se ne radi o logici koja naknadno obrazlaže načine saznanja stvarnosti, nego koja polazeći od prethodnog nacrtu bivstvovanja bivstvujućeg u njegovoj neskrivenosti i istini unapred određuje bivstvujuće u njemu svojstvenom načinu postojanja. Hajdegerov cilj je da se ono produktivno i živo u tradicionalnoj logici zbilja prisvoji. U kom pravcu vode Hajdegerova nastojanja videće će se nekoliko godina kasnije u formulacijama iz *Bivstvovanja i vremena*.

Hajdeger kao uzore filozofske logike ističe filozofska istraživanja Platona i Aristotela, ali na poseban način i Kantovu transcendentalnu logiku u njenom odnosu prema drugim naukama:

Rad Platona i Aristotela je dokaz za to. Takvo utemeljenje nauka načelno se razlikuje od „logike“ koja hramlje za naukama, i koja slučajno stanje neke nauke istražuje s obzirom na njenu „metodu“. Ona je produktivna logika u tom smislu što ona tako reći uskače, u određeno područje bivstvovanja, pre svega ga dokučuje u pogledu ustrojstva bivstvovanja i dosegnute strukture stavlja na raspolaganje pozitivnim naukama kao transparentna uputstva o onome što bi trebalo da pitaju. Tako na primer ono filozofski primarno nije teorija oblikovanja pojmova istorije ili teorija istorijskog saznanja, ni teorija povesti kao objekta istorije, nego je to interpretacija autentično povesnog bivstvujućeg s obzirom na njegovu povesnost. Pozitivni doprinos Kantove *Kritike čistog uma* počiva u polazištu izrade onoga što uopšte pripada nekoj prirodi uopšte, a to nije neka „teorija saznanja“. Njegova transcendentalna logika je apriorna logika stvari predmetnog područja – priroda. (Heidegger 2001: 10, 11)

Ovu logiku stvari Hajdeger će nazvati ontologijom u najširem smislu (Heidegger 2001: 11) koja će predstavljati okosnicu njegove filozofije u *Bivstvovanju i vremenu*. Međutim, da bi se produktivna filozofska logika uspostavila na način na koji je to Hajdeger učinio u *Bivstvovanju i vremenu* i da bi se razumeo odnos filozofije prema drugim oblicima znanja i naukama, potrebno je da se uspostavi kritika i kontrola nad procesom unutar kog se prema oblasti bivstvujućeg koje bi trebalo da bude utemeljeno, kako u filozofiji, tako i posebnim naukama, uspostavlja prvobitna pojmovna artikulacija razumevanja bivstvujućeg i samorazumevanja čoveka.

Produktivnost filozofske logike kakva je postojala kod Platona, Aristotela i Kanta, za savremenu filozofiju je zadatak budućnosti (Heidegger 1976: 14). Filozofska logika koja je relevantna za svako naučno postavljanje pitanja nastaje samo iz jedne intimnosti, poverenja i familijarnosti (*Vertrautheit*) sa oblašću stvari svake nauke, a takva intimnost je moguća samo tamo gde „pojedinač u jezgru svog tubivstvovaja/postojanja (*Dasein*)“ (Heidegger 1976: 15) polazeći od „unutrašnjeg izbora“, „obuhvatne i prožimajuće borbe“ i „unutrašnjeg poziva“ uspostavi temeljni odnos prema stvarima (Heidegger 1976: 15). Uspostavljanje odnosa prema stvarima u temelju sopstvene egzistencije, predstavlja proces koji se artikulise u govoru, a taj govor u kom se prvobitno započinje sa artikulacijom samorazumevanja sopstvenog života i područja stvari koje su u tom životu unapred nekako shvaćene – predmet je onoga što Hajdeger naziva egzistencijelnom logikom.

II. Egzistencijelna logika

Mesto na kom se javlja izraz „egzistencijelna logika“ u ranim frajburškim predavanjima *Fenomenološke interpretacije uz Aristotela. Uvod u fenomenološko istraživanje* (1921/22) glasi: „Uvod je zapravo jedno osiromašeno, izvršavanju saobrazno (*vollzugsmäßige*) među-posmatranje (*Zwischenbe-trachtung*) za interpretaciju Aristotela. (Kasnije interpretacije: novi testament, patristika, *Avgustin*, *Luter*, zahtevaju svagda novostepenovano međuposmatranje odnosno eksplikacije koje funkciraju kao uvodno respirativne – egzistencijelna logika (*existenzielle Logik*)“ (Heidegger 1985: 183).

U predavanjima *Fenomenološke interpretacije izabranih Aristotelovih rasprava o ontologiji i logici* (1922) Hajdeger, takođe, koristi pridev „egzistencijelno“: „Egzistencijelno fenomenološko istraživanje ima kao svoj motiv protivruinirajuću odluku, rizik, pobunu, upornu i sasvim drugu upitnost“ (Heidegger 2005: 37).

Najzad, u predavanjima *Ontologija. Hermeneutika faktičnosti* (1923) izraz „egzistencijelno“ se pojavljuje u kontekstu „Egzistencijelno boravište ...

kod života samog, kod njegovog predmetnog smisla i smisla bivstvovanja“ (Heidegger 1988a: 109).

Premda na prvi pogled ova tri načina upotrebe izraza „egzistencijelno“ ne pokazuju usku međusobnu povezanost, zapravo veoma precizno ukazuju na unutrašnji sklop filozofiranja koji Hajdeger pokušava da zahvati izrazima „egzistencijelna logika“, „egzistencijelno fenomenološko istraživanje“ i „egzistencijelno boravljenje kod samog života“.

Egzistencijelna logika označava pripremno međuposmatranje za primereno bavljenje filozofskim stanovištima Aristotela, Avgustina i Lutera. Sadržaj egzistencijelne logike su eksplikacije/objašnjenja koja imaju respirativnu funkciju, to znači da egzistencijelna logika omogućava da interpretacije Aristotela i drugih odabranih filozofa, uopšte dođu do daha, da prodišu i zažive, ali i da tim interpretacijama bude obezbeđeno kontinuirano snabdevanje vazduhom u toku njihovog provođenja. Egzistencijelno logičke eksplikacije imaju karakter izvršavanja, saobrazne su izvršavanju, što znači da imaju karakter izvršavanja života. Eksplikacije su načini izvršavanja života kojima se eksplicira/objašnjava sam život. Ovaj pravac interpretacije potvrđuje sledeći stav iz predavanja koji objašnjava izraz (među-) posmatranje koji čini sadržaj egzistencijelne logike: „Posmatranje je pri tome, dovesti život (*Leben*) kao faktički život u njegovom načinu predmeta i načinu bivstvovanja do iskustva i time ga dovesti do genuino eksplikativne mogućnosti zahvatanja“ (Heidegger 1985: 116).

Druga dva konteksta u kojima se pojavljuje izraz „egzistencijelno“ ne objašnjavaju funkciju koju egzistencijelno-logičke eksplikacije imaju u pogledu povesnoduhovnih filozofskih interpretacija, nego upućuju na motivacioni sklop unutar kog takve eksplikacije i filozofiranje kom pripadaju uopšte mogu da nastanu. Motivaciono jezgro egzistencijelnih fenomenoloških istraživanja predstavlja odluka da se ljudski život suprotstavi sopstvenom ruiniranju, odluku koja sa sobom nosi izvestan rizik, izvesnu pobunu i jednu vrstu uporne i drugačije upitnosti od one koja se inače odvija u svakodnevnom životu. Da bi sam život u svom izvršavanju uopšte bio sposoban da filozofski započne sa sopstvenom interpretacijom, motivaciono jezgro mora da predstavlja odluka da se suprotstavi tendenciji propadanja/ruiniranja života koju život sa svojim uobičajenim pretpostavkama nosi sa sobom.

Najzad, treći kontekst ukazuje na neophodnost da se boravi i istrajava kod samog života, a to znači i kod pretpostavki na osnovi kojih se život odvija, da bi u tom boravljenju postao samom sebi predmet i bio zahvaćen u njegovom bivstvovanju. Boravljenje nije jednostavno prisustvovanje (u) sopstvenom životu, nego podrazumeva i izdržavanje ruiniranja sopstvenog života, kao i protivpokrenutost suprotstavljenu ruiniranju, o čemu ćemo reći nešto više u nastavku teksta.

U kom smislu na ovim karakterističnim mestima Hajdeger koristi izraz „egzistencijelno“? Radi se o razlici između egzistencijelnog (*existenzielle*) i egzistencijalnog (*existenziale*) razumevanja iz *Bivstvovanja i vremena* (Heidegger 2001: 12). Egzistencijelno razumevanje egzistencije (u smislu načina bivstvovanja ljudskog tubivstvovanja) označava da se radi o razumevanju egzistencije koje se izvodi na čistinu iz samog egzistiranja ili kako bismo takođe mogli da formulišemo, bliže Hajdegerovoj nešto ranijoj terminologiji, razumevanje načina bivstvovanja ljudskog života je egzistencijelno ako se zadobija iz neposrednog izvršavanja života. Pitanje egzistencije, nastavlja Hajdeger, načina bivstvovanja ljudskog tubivstvovanja je ontička „stvar“ tubivstvovanja (Heidegger 2001: 12). Čovek kao bivstvujeće u svom postojanju postavlja pitanje o načinu na koji postoji/egzistira. Razumevanje i postavljanje pitanja uvek se odvija i bez teorijskog uvida i transparentnosti u pogledu ontoloških struktura bivstvovanja/načina postojanja čoveka (Heidegger 2001: 12).

Ukoliko, međutim, izričito postavimo pitanje o strukturi/egzistencijalnosti koja stoji u osnovi i s obzirom na koju se odvija faktičko egzistiranje i razumevanje sopstvene egzistencije, onda se takvo razumevanje egzistencije naziva egzistencijalnim.

Čovek u svom postojanju uvek nekako razume svoje sopstveno postojanje/bivstvovanje. Razumevanje je egzistencijelno kada neposredno iz izvršavanja života razumemo sam život i motivisani smo da ga učinimo sopstvenim predmetom. Razumevanje je egzistencijalno kada život razumemo polazeći od eksplicitno postavljenog pitanju o strukturama postojanja/egzistiranja samog života.

Prvo pitanje koje se ovde javlja je pitanje o tome kako se izvršava prelaz sa egzistencijelnog na egzistencijalno razumevanje bivstvovanja. Međutim, smatramo da je jednako važno pitanje o tome kako uopšte dolazi do egzistencijelno filozofskog razumevanja bivstvovanja. Ovaj drugi problem istoznačan je sa pitanjem o tome kako se započinje sa filozofiranjem.

Egzistencijelna logika bi trebalo da sadrži eksplikacije procesa – koji se odvija u govoru i kao govor – u kom se iz svakodnevnog čovekovog implicitnog samorazumevanja, postavlja pitanje o pretpostavkama tog samorazumevanja, a u samom tom procesu, dovođenjem u pitanje pretpostavki sopstvenog samorazumevanja ujedno se započinje sa filozofiranjem.

Koja potreba stoji u osnovi filozofije i filozofiranja? Zajedno sa Herbertom Šnedelbahom (Herbert Schnädelbach [1936]) mogli bismo da konstatujemo da u osnovi filozofije stoji potreba da se misaono orijentišemo u pogledu onoga što je načelno u području mišljenja, saznanja, delanja pri čemu kako ističe Šnedelbah „filozofski eksplikativni diskurs ima značajno

učešće u logičkom, teorijskom, praktičnom i estetskom polju“ (Schnädelbach 2000: 26–27).

Šta, međutim, predstavlja izvor potrebe za orijentacijom koja nas vodi u pravcu filozofije i filozofiranja, šta nas to dezorijentiše i u nama budi filozofski interes koji vodi filozofsko postavljanje pitanja? I na ova pitanja nalazimo principijelan odgovor kod Herberta Šnedelbaha. Kao što je potreba za orijentacijom, načelnog karaktera, tako su i filozofski interes i filozofska pitanja kroz koja se ovaj interes artikuliše i filozofira takođe načelnog karaktera:

Tako je poznato pitanje o „smislu života“, koje je od mnogih sagledano kao filozofsko pitanje uopšte, ove vrste: u pitanje se stavlja neka celina i pitajući se ide na celinu. Ne postaje problem, da li je nekome nešto određeno u životu smisljeno, nego sam život postaje problem. Takva pitanja nastaju tamo gde je postalo upitno, ono što je u našem svakodnevnom mišljenju i delanju oduvek važno kao bezupitna pozadina. Filozofski problemi su simptomi problematizovanih samorazumljivosti i na taj način je filozofija istorijski nastala. Ono što je važnije jeste da ti problemi nisu izmišljotina filozofa ... filozofiranje je jedan način da se reaguje i da se prerađuju duboko zahvatajuće nesigurnosti našeg svakodnevnog orijentisanja u svetu. (Schnädelbach 1998: 22, 23)

Filozofija nastaje iz potrebe za orijentisanjem koja se javlja kada je dovedena u pitanje (inače) bezupitna pozadina našeg svakodnevnog delanja i mišljenja. Filozofski problemi su onda simptomi problematizovanih samorazumljivosti, a filozofiranje reagovanje na duboko zahvatajuće nesigurnosti našeg svakodnevnog orijentisanja u svetu. Prihvatajući plodnu medicinsku analogiju sa simptomima, trebalo bi međutim, napraviti još jedan korak dalje u pokušaju razumevanja procesa započinjanja filozofije. Naime, filozofski problemi nisu samo (subjektivni) simptomi (bolesti) problematizovanih samorazumljivosti već i objektivni znaci (bolesti) duboko zahvatajuće nesigurnosti našeg svakodnevnog orijentisanja. Da bismo dospeli do motivacionog jezgra filozofiranja, moramo da probematizovane samorazumljivosti i duboko zahvatajuće nesigurnosti svakodnevnog orijentisanja u svetu mislimo po modelu društvenonaučnog „pojma krize“ (Habermas 1982: 10).

Jürgen Habermas (Jürgen Habermas [1929]) na početku svoje knjige *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu* pojam krize objašnjava na sledeći način:

Predznanstveno pojam krize nam je pojam poznat iz medicinskog jezika. Pri tomu imamo na umu onu fazu procesa bolesti u kojoj se odlučuje da li su snage samoizlječenja organizma dostatne za ozdravljenje. Kritično

događanje, bolest, izgleda kao nešto objektivno ... Svijest pacijenta pri tomu nema važnosti; kako se pacijent osjeća i kako doživljava svoju bolest svakako je simptom za događanje na koje on jedva može imati neki utjecaj. Usprkos tomu ne bismo, kada se medicinski radi o životu i smrti, govorili o krizi ako bi se radilo o jednom samo izvana promatranom, objektivnom događanju ukoliko pacijent svojom čitavom subjektivnošću ne bi bio upleten u te događaje. (Habermas 1982: 9)

Drugim rečima, kriza kao faza procesa u kojoj se odlučuje da li su subjektivne snage dovoljne za preživljavanje subjekta, nije istinska kriza ukoliko moći subjekta koji se nalazi u krizi, nemaju nikakvu ulogu u potencijalnom prevazilaženju krize. Zato Habermas pored medicinskog uvodi i dramaturško-estetički pojam krize:

S krizama povezujemo predodžbu objektivne sile koja nekom subjektu oduzima dio suvereniteta koji mu normalno pripada ... To postaje jasnije ako s medicinskoga prijedemo na dramaturški pojam krize. U klasičnoj estetici od Aristotela do Hegela kriza znači prekretnicu nekog sudbonosnog procesa koji, uz svu objektivnost, ne prodire jednostavno izvana niti ostaje van identiteta u njemu sukobljenih lica. (Habermas 1982: 9–10)

Kriza podrazumeva da i pored svih njenih objektivnih crta, naše subjektivne snage imaju određenu ulogu u pokušaju da se prevaziđe faza procesa bolesti/života koja nas ugrožava. Iskustvo krize kao faze procesa u kojoj je ugroženo naše sopstveno samorazumevanje i egzistiranje, trebalo bi razumeti na dramaturško-estetički, pre nego na medicinski način: subjektivne snage nisu sporedne, nego otvaraju mogućnost da se kriza samog subjekta prevaziđe. Iskustvo krize koja uključuje mogućnost da sopstvenim angažmanom subjekta koji se nalazi u krizi, kriza prevaziđe, predstavlja polazište i motivaciono jezgro filozofiranja. Hajdegerova ideja egzistencijelne logike je saglasna sa osnovnim stavovima i intuicijama o filozofiji i pojmu krize koje smo pronašli kod Habermasa i Šnedelbaha.

Hajdegerovi opisi izvršavanja faktičkog ljudskog života u pokušaju njegovog samotematizovanja i opredmećivanja iz *Fenomenoloških interpretacija uz Aristotela*, predstavljaju svedočanstvo filozofske genijalnosti mladog Martina Hajdegera, i dovode njegovu fenomenologiju u blizinu Hegelove dijalektike, a egzistencijelnu logiku u blizinu ispravno shvaćene spekulacije kao osnovne misaone figure Hegelovog mišljenja.

Hajdegerova eksplikacija filozofiranja iz predavanja *Fenomenološke interpretacije uz Aristotela* objašnjava poreklo filozofiranja iz iskustvu krize ljudske egzistencije, u kojoj nije naprosto postalo problematično pojedinačno ovo ili ono u nečijem životu, nego su same pretpostavke života dovedene

u pitanje. Hajdeger koristi termin „ruiniranje“ (*Ruinanz*), koji će kasnije biti formulisan kao propadanje (*Verfallenheit*) da bi izrazio iskustvo u kom je faktički ljudski život vođen sopstvenim pretpostavkama (*Voraussetzung*) dospelo u stanje da njegovo (na pretpostavkama bazirano) (samo) razumevanje preči njegovoj egzistenciji. Filozofiranje zbog toga mora da se shvati kao „egzistencijelno protivruinirajuće ... faktički sve radikalnije i radikalnije prisvajanje pretpostavke“ (Heidegger 1985: 160). Filozofiranje je prisvajanje pretpostavki našeg razumevanja i postojanja, postojanja koje se iz samog života suprotstavlja ruiniranju života. Ovo prisvajanje pretpostavki našeg razumevanja i egzistiranja nije naprosto uzimanje na znanje, nego se okolni život zahvata kao protivruinirajući – suprotstavljen sopstvenom propadanju (Heidegger 1985: 160).

Hajdeger najpre označava okvir unutar kog se odvija život, njegovo iskustvo krize, ali i filozofiranje kao odgovor na ovo iskustvo. Okvir predstavlja fenomen intencionalnosti „Ono što me je oduvek uznemiravalo“ kaže Hajdeger je „da li je intencionalnost pala sa neba?“ i objašnjava da kako god da je razumemo, intencionalnost predstavlja okvir postojanja i postavljanja pitanja o sopstvenom postojanju. Sve što nam je uopšte dostupno „to intencionalno moram da živim i moram da 'budem', 'objašnjavam' ja sam upitnost koja je zahvaćena. U skladu sa tim za sve kategorijalne strukture faktičnosti, intencionalnost je njihova formalna struktura“ (Heidegger, 1985: 131).

Filozofiranje i filozofska fenomenološka interpretacija, ističe Hajdeger, ne bi uopšte bila interpretacija kada ne bi imala nekakvu pretpostavku koja se interpretira i koja je toliko radikalna da odlučuje o ruiniranju, propadanju i uništavanju faktičkog života (Heidegger 1985: 132). Egzistencijelna fenomenološka interpretacija iz samog života i iskustva njegove krize (u pitanje dovedenog opstanka na dosadašnjim pretpostavkama razumevanja) zahvata protiv pokrenutost (*Gegen-bewegtheit*) života. Život se suprotstavlja svojim sopstvenim dubokim pretpostavkama, a filozofiranje je oblik buđenje života i kretanje života protiv sebe samog. Kretanje života protiv samog sebe koje se uvek na izvestan način artikuliše i eksplicira u govoru – pri čemu eksplikacije predstavljaju sadržaj egzistencijelne logike – ne znači ukidanje života koji sebe ruinira i dovodi do propadanja, nego predstavlja potiskivanje života, koji je u dimenziji pretećeg ponovnog zapadanje u ruiniranje i dalje prisutan, ali kao potisnut (Heidegger 1985: 132). Filozofiranje je napor da se faktički život artikuliše i eksplicira, ali nikada nije jednostavno ukidanje i napuštanje dosadašnjeg (pretilozofskog) života, nego njegovo potiskivanje, ali i čuvanje njegovog prisustva kao onog drugog u odnosu na (filozofski) egzistencijelno rasvetljen život.

Napomenimo da, prema Hajdegerovom mišljenju, ukoliko je nekome u njegovom faktičkom životu sve jasno, sve providno i transparentno (pre

egzistencijelnog protiv ruinjajućeg kretanja) to znači da je u tom životu na delu neizričit govor i da život „jeste“ u jednoj nesavladanoj ruinjajućoj interpretaciji (Heidegger 1985: 134). Hajdeger, smatra, da *čak* u takvoj rasvetljenoj egzistenciji života postoji mogućnost, pa čak i faktička nužnost egzistencijelne kategorijalne interpretacije života.

Odlučujući su sledeći uvidi. Najpre, negativan uvid u vezi sa egzistencijelnom kategorijalnom interpretacijom brige (*Sorge*) kao načina bivstvovanja ljudskog života: „Iz dosadašnjih eksplikacija i načina zahvatanja, koje eksplikacije zahtevaju, već je postalo jasno da briga nije nekakva datost koji se samoodigraiva ... kao nekakvo tzv. objektivno životno jedinstvo ... tako nikada nećemo zahvatiti brigu i brinjenje prema njenom smislu i kategorijalnim određenjima“ (Heidegger 1985: 134); a zatim i pozitivan uvid koji glasi „ono interpretativno i veza pokrenutosti/uznemirenosti (*Bewegtheit*) su faktički i autentično iste (pokrenutost/uznemirenost kao izvršavanje rasvetljavanja, rasvetljenost u povezanosti pokretljivosti/uznemirenosti), različiti kategorijalni načini određivanja nekog bivstvjućeg čiji je smisao bivstvovanja određen kao faktičnost“ (Heidegger 1985: 135).

Hajdeger u stvari tvrdi da su isto ono čime se interpretira (eksplikacije, u govoru artikulisan način bivstvovanja života, koji predstavlja princip za faktički život) i ono što se interpretira (ljudski faktički život, u nizu svojih pojedinačnih manje ili više povezanih epizoda). Faktički život prepušten određenoj neizričitoj pretpostavci koja ga ruinjira i život koji iz sopstvene pokrenutosti i nemira pokušava da tu radikalnu pretpostavku prisvoji i na taj način potisne život koji je ruinjiran u skladu sa tom pretpostavkom, zahvaćen iz samog života – jednim načinom života – koji je prepoznat i terminološki fiksiran kao briga (*Sorge*).

Ljudski život u njegovim faktičkim epizodama i unutrašnjim povezanostima epizoda, iz svoje sopstvene genuine pokrenutosti i uznemirenosti, interpretira samog sebe kao brigu – briga kao biti već-ispred-sebe kod nekog bivstvjućeg (Heidegger 2001: 192) – eksplikacija je faktičkog života. Briga je, s jedne strane, nešto što prožima sam život i sa njim je identična, s druge strane, ona se kao unutrašnja struktura života razlikuje od života u smislu faktičkih epizoda. Briga je način života koji struktuiru, pa je sa njim ista, ali se od njega i razlikuje. Da upotrebimo figuru iz Hegelove filozofije briga je identična i neidentična sa (faktičkim) životom. Hajdeger je brigu kao osnovnu kategoriju (kasnije se ove kategorije nazivaju egzistencijali) faktičkog života shvatio kao način života koji struktuiru život i koji omogućava da sam život bude zahvaćen kako u svom rasvetljavanju i raskrivanju, tako i u svom zastiranju i zatamnjivanju.

Karl Fridrih Getman (Carl Friedrich Gethmann [1944]) je ovu ranu ideju Hajdegerove filozofije nazvao filozofija identiteta života: „Kroz ovu

koncepciju dospeva Hajdeger do ideje filozofije, koja se može označiti kao *filozofija identiteta života* ... trebalo bi upozoriti na jednu istorijsku paralelu, naime Fihteovu koncepciju samoeksplikacije znanja ...“ (Gethmann 1993: 269). U vezi sa kontekstom ranih frajburških predavanja *Fenomenološke interpretacije uz Aristotela* Getman objašnjava: „To je razlog zašto ne može da se kaže da je život briga ... štaviše može jedino da se kaže da bi život trebalo interpretirati kao brigu ... pojam 'brige/brinjenja' formalno naznačava, koje je izvršavanja princip života, tj. ono, odakle život treba da se razume, iako on sam ponekad ne brine“ (Gethmann 1993: 271).

Hajdeger u predavanjima ne govori o Fihteu, ali pominje Hegela i pojam dijalektičkog posredovanja, a sa ovim pojmom uvodi i pojam filozofske kritike:

Put mišljenja dijalektičkog posredovanja donosi život do istinske datosti s obzirom na njegov predmetni smisao i smisao bivstvovanja ... to izgleda radikalno kritički i principijelno razrešava od svake učvršćenosti. To može da kritikuje samo neka metoda koja je pobjegla od takvog izazova, koja ne zna i ne vodi računa o svim poreklu ... specifična filozofska kritika ... ukoliko je prava filozofija ... sebe uzima ozbiljno u upitnosti, spremnosti zahvatanja onog što je konkretno faktički dato, a ne što je poetski smišljena/ispevana mogućnost pristupa svom predmetu. (Heidegger 1985: 150, 151)

Egzistencijelna logika se može shvatiti i kao filozofska kritika, ali ne kritika u negativnom, već sasvim pozitivnom smislu, kako je objašnjava Hajdeger:

„Kritika“ dolazi od grčkog *krinein*, a to znači: „odvajati“, „izdvajati“ i tako „isticati to posebno“. To uzdizanje naspram nečega drugog proističe iz jednog podizanja na jedan novi rang. Smisao reči „kritika“ je tako malo negativan, da on označava ono najpozitivnije na pozitivnom, stavljanje onoga što pri svakom stavljanju mora unapred da bude postavljeno kao ono određujuće i odlučujuće. Tako je kritika odlučivanje u tom stavljanju smislu. Tek u posledici /budući da je kritika izdvajanje i isticanje onog posebnog, neobičnog i istodobno merodavnog, ona je takođe i odbacivanje onog uobičajenog i neprimerenog. (Hajdeger 2009: 114)

Egzistencijelna logika kao filozofska kritika nije negativno dovođenje u pitanje načina na koji sebe razumemo, transparentno ili netransparentno, implicitno ili eksplicitno, nego upravo pozitivno izdvajanje i odlučivanje o onome što principijelno određuje fenomen koji se kritički razmatra. Filozofska kritika faktičkog ljudskog života je odlučivanje o onome i izdvajanje onoga što struktuiraju ljudski život, a to je struktura unutar koje se život pojavljuje kao uvek već ispred sebe kod nekog bivstvjućeg – bilo da

tu strukturu nazivamo intencionalnošću, bilo da je nazivamo brigom kao bivstvovanjem ljudskog života. Egzistencijelna logika je znanje o onim u govoru – iz samog života i o samom životu – artikuliranim eksplikacijama faktičkog života. Filozofska kritika kao aspekt egzistencijelne logike je izdvajanje i fiksiranje onoga što je principijelno u faktičkom ljudskom životu – brige – koja je i sama jedno *Kako (Wie)* faktičkog života (Heidegger 1985: 161).

Zaključno razmatranje

U svetlu gore sprovedenih razmatranja čini se da bi najzad mogao da se na ispravan način razume pravi smisao stava koji Hajdeger stavlja kao moto na početku tzv. *Izveštaja Natorpu*: „Život će naći neki put, da se i iz ove kritike spase putem fraze“ (GA 62, 345). U ovoj rečenici se kristalizuju osnovne namere Hajdegerove filozofije iz ranih frajburških predavanja, utire se put filozofiji iz *Bivstvovanja i vremena*, ali se naznačava misaoni prostor Hajdegerove logike.

Hajdegerov program je filozofska kritika ljudskog života: pokušaj da se izdvoji, fiksira i odluči o onome što je principijelno za faktički ljudski život, pri čemu ono principijelno, briga kao *kako* i *način* samog života, struktuiraju ljudski život i ujedno ga oslobađa raspršenosti i propadanja. Kritika može da do te mere učvrsti izvršavanje faktičkog ljudskog života da se faktički život počne da opire i pokušava da se vrati onim pretpostavkama koje ga ruiraju i koje se artikuliraju u frazama. Fraze su razumljive, ali prazne formulacije pretpostavki na kojima počiva faktičko i ruirajuće razumevanje života. Fraze predstavljaju suprotnost egzistencijelno logičkim i kritičkim eksplikacijama koje destruiraju pretpostavke koje uvek nekako prožimaju i određuju ljudski život i njegovo izvršavanje.

Egzistencijelna logika je logika filozofiranja u traganju za sopstvenim problemima i njihovim rešenjima. Egzistencijelna logika je logika govora koji pojmovno artikuliraju i nastaje iz načina bivstvovanja onoga ko filozofira. Egzistencijelno logički pokrenuto filozofiranje može da se (kasnije i naknadno) kristalizuje u produktivnu filozofsku logiku u smislu egzistencijalne analitike bivstvovanja. Hajdegerova logika podrazumeva egzistencijelnu logiku filozofiranja na koju može, ali ne mora, da se nadoveže produktivna logika filozofije. Bez protivruirajuće pokrenutog i iz samog faktičkog života razvijenog egzistencijelno logičkog filozofiranja i istrajno interiorizovane filozofske kritike koja fiksira princip istog tog faktičkog života, nema polazišta i ne može da se razvije produktivna filozofska logika kao egzistencijalna analitika. Naprotiv, ukoliko se faktički život vrati samoruiranju i podlegne frazama o pretpostavkama sopstvenog života,

ukoliko se rasprši i ostavi za sobom teško izborenu i artikulisanu struktuiranost života posredstvom brige kao onoga kako samog života, ukidaju se elementarne pretpostavke filozofiranja i filozofije.

Literatura

- Gethmann, Carl Friedrich (1993), *Dasein: Erkennen und Handeln. Heidegger im phänomenologischen Kontext*, Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Grubor, Nebojša (2005), *Hajdegerova filozofija umetnosti. Problem zasnivanja*, Pančevo: Mali Nemo.
- Grubor, Nebojša (2021a), „Heidegger’s Aesthetics. The Philosophy of Finite Human Freedom and Basic Moods and Emotions“, *Philosophy and Society* 32 (3): 418–427.
- Grubor, Nebojša (2021b), „Hajdegerova etika“, u: Nenad Cekić (prir.), *Etika i istina u doba krize*, Beograd: Filozofski fakultet, 69–81.
- Habermas, Jürgen (1982), *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Prev. M. Bobinac, Zagreb: Naprijed.
- Hajdeger, Martin (2007), *Ontologija. Hermeneutika faktičnosti*, Prev. Časlav Koprivica, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Hajdeger, Martin (2009), *Pitanje o stvari. O Kantovom učenju o transcendentnim načelima*, prev. M. Todorović, Beograd: Plato.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1983), *Jenski spisi. 1801-1807*, prev. Aleksa Buha, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Heidegger, Martin (1976), *Logik. Die Frage nach der Wahrheit*, GA 21, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (1978), *Frühe Schriften*, GA 1, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (1983), *Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt – Endlichkeit – Einsamkeit*, GA29/30, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (1985), *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die Phänomenologische Forschung*, GA 61, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (1987), *Heraklit. 1. Der Anfang des abendländischen Denkens. 2. Logik. Heraklits Lehre vom Logos*, GA 55, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (1988a), *Ontologie (Hermeneutik der Faktizität)*, GA 63, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (1988b), *Schelling: Vom Wesen der menschlichen Freiheit (1809)*, GA 42, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (1988c), *Bitak i vrijeme*, Prev. H. Šarinić, Zagreb: Naprijed.
- Heidegger, Martin (1990), *Metaphysische Anfangsgründe der Logik in Ausgang von Leibniz*, GA 26, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (1996), *Einleitung in die Philosophie*, GA 27, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (2000), *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges (1910-1976)*, GA 16, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (2001), *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer.

- Heidegger, Martin (2005), *Phänomenologische Interpretationen ausgewählter Abhandlungen des Aristoteles zur Ontologie und Logik*, GA 62, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Schnädelbach, Herbert /Martens, Ekkehard (1998), „Zur gegenwärtigen Lage der Philosophie“, Martens, Ekkehard/Schnädelbach, Herbert (prir.), *Philosophie. Ein Grundkurs*, Band 1, Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt, str. 9–35.
- Schnädelbach, Herbert (2000), *Philosophie in der modernen Kultur*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Schnädelbach, Herbert (2001), *Hegel zur Einführung*, Hamburg: Junius.

Nebojša Grubor

HEIDEGGER'S EXISTENTIELL LOGIC FROM EARLY FREIBURG LECTURES

Summary

The first part of the article is dedicated to Heidegger's interpretation of the traditional notion of logic as a school philosophical discipline and Heidegger's establishment of productive philosophical logic in the way explained in lectures *Logic. The Question on Truth* (1925) and *Being and Time* (1927). The second part explicates Heidegger's idea of the existentiell logic (egzistentielle Logik) of philosophizing, which is indicated in early lectures *Phenomenological Interpretations of Aristotle* (1921/22), *Phenomenological Interpretations of selected Treatises by Aristotle on Ontology and Logic* (1922) and *Ontology: The Hermeneutic of Facticity* (1923). The article argues that Heidegger, in addition to the idea of productive logic of philosophy, develops the idea of existentiell logic of philosophizing, which represents the knowledge of the basic philosophical concepts in the phase of their genesis and articulation. The existentiell logic is an attempt to establish critique and control over the process of philosophizing based on the crisis of self-understanding of human life in its facticity.

Keywords

Martin Heidegger, philosophical logic, existentiell logic, existential/existentiell, philosophical critique, crisis